

AKADEEMIA NORD

Psühholoogia – ja kommunikatsiooniteaduskond

Isiksuse ja arengupsühholoogia instituut

Keili Kollamaa

**KINNIPEETAVATE EMPAATILISUSE UURING VAHENDAMIS-
PROTSESSIS**

Magistritöö

Juhendaja: PhD Maria Teiverlaur

Konsultant: Avo Üprus

Tallinn 2009

SISUKORD

SISSEJUHATUS.....	3
1. EMPAATIA TEOREETILINE KÄSITLUS.....	6
1.1. Empaatia olemusest.....	6
1.1.1. Empaatia mõiste	7
1.1.2. Psühholoogilised seletused empaatiavõime kohta	8
1.1.3. Empaatiavõime kujunemine ja arendamine	12
1.1.4. Empaatiavõimest kurjategijatel	15
2.1. Vahendamisprotsessi lähtealused	18
2.1.1. Vahendamisprotsessist kui psühholoogilisest ja õiguslikust aktist.....	20
2.1.2. Vangistuse mõju inimpsüühikale	23
2.2.3. Kinnipeetavate ja ohvrite käitumise spetsiifikast vahendamisprotsessis	24
2.1.3.1. Kurjategijate psühholoogilisest eripärast	27
2.1.3.2. Ohvri psühholoogilisest eripärast.....	28
2. EMPIIRILINE OSA	31
2.1. Valim.....	31
2.2. Uurimismeetodite tutvustus.....	32
2.3. Uurimistulemused	35
2.4. Grupitöö läbiviimine	43
2.4.1. Tulemused ja analüüs	46
2.4.2. Järeldused	76
KOKKUVÕTE.....	81
KASUTATUD KIRJANDUS	85
LISAD	91
Lisa 1. Ohvriempaatia Programmi tutvustus.....	91
Lisa 2. Empaatia skaala.....	114
Lisa 3. Empaatia test	115
Lisa 4. Emotsionaalse kanali keskmiste võrdlus.....	116
Lisa 5. Kognitiivse kanali keskmiste võrdlus.....	117
Lisa 6. Alaskaalade omavaheliste seoste leidmine.....	118
Resume.....	119

SISSEJUHATUS

Eesti Vabariigi Justiitsministeeriumi haldusalas olevates kinnipidamisasutustes viiakse läbi mitmeid sotsiaalprogramme (agressiivsuse asendamise treening, eluviisitreening, sotsiaalsete oskuste treening, tagasilanguse ennetamise programm seksuaalkurjategijatele), mis keskenduvad kinnipeetava resotsialiseerimisele. Ometi puudub programm, kus kinnipeetavatel oleks võimalik koos professionaalse abiga keskenduda eelkõige iseendale ning seejärel oma sooritatud kuriteo ohvri tunnetele ja vajadustele.

Käesoleva magistritöö teemavalik on ajendatud probleemist, et kinnipeetavatel puudub hetkel võimalus rahulikus keskkonnas analüüsida sooritatud kuritegu ja sellele viinud asjaolusid ning sellest tulenevalt leida sisemist lepitust nii iseenda tunnete ja mõtete kui ka sooritatud kuriteo ohvriga. Oluline on, et suureneksid kinnipeetavate eneseteadlikkus ja empaatiavõime. Kinnipeetavate empaatiavõime suurenemine vähendaks uute kuritegude sooritamise riski, must-valget maailmanägemist, teiste süüdistamist ja eneseõigustamist ning välistaks vastanduva suhtumise. Kinnipeetavad vajavad vahendamist.

Vahendamisprogrammide idee pärineb restoratiivse õiguse põhimõttest. Restoratiivne õigus on õigusteooria, mis rõhutab kriminaalsest käitumisest põhjustatud kahju parandamise olulisust. Seda saab kõige paremini saavutada kõiki osapooli (ohver, kurjategija, kogukond) hõlmava koostöö kaudu. Restoratiivse õiguse mõjust annab ülevaate 5 riigis läbi viidud kokku 63 empiirilise uuringu meta-analüüs, kus leiti selge seos uuringus osalemise ja järgneva kuritegeliku käitumise vahel ja mis demonstreeris retsidiivsuse taseme langust 9% kuni peaaegu 27%ni ohvri – kurjategija vahendusprogrammides osalejate puhul (Umbreit 2001).

Kolmanda sektori organisatsioonide poolt pakutavate restoratiivsest õigusest lähtuvate rehabilitatsiooniprogrammide läbiviimine on Eestis toimunud juba alates aastast 1989. Sotsiaalse Rehabilitatsiooni Keskuse (SRK) tegevus tugineb põhimõttele, et inimõiguste järgimine, sotsiaalpreventsioon, sotsiaalsete garantiide loomine ning rehabilitatsioonivõimalus nii kuritegusid toime pannud kui ka nende ohvriks langenud inimestele kriminaalpreventsiooni, sotsiaalse õigluse, aga ka õigussüsteemi ja turvatunde seisukohalt on tulemuslikumad ja inimväärsamad kui karistus, kättemaks ja alandamine. SRK kümneaastase töö tulemuste kohta ilmunud kokkuvõtvas raamatust (Liinak jt, 1999) saab ülevaate

mitmesugustest läbi viidud programmidest. Eesti Vabariigi justiitsministeeriumi algatusel restoratiivsest õigusest lähtuvaid programme hetkel vanglates läbi ei viida.

Käesoleva magistritöö eesmärk on uurida kinnipeetavate empaatilisust vahendamisprotsessis. Töö teoreetilise osa esimeses pooles antakse ülevaade empaatia olemusest ja mõistest. Tuuakse välja psühholoogilised seletused empaatiavõime kohta ning võimalused empaatiavõimet kujundada ja arendada. Esimese osa lõpetab alapeatükk, mis annab ülevaate kurjategijate empaatiavõimest. Töö teises osas antakse ülevaade vahendamisprotsessist kui psühholoogilisest ja õiguslikust aktist. Kirjeldatakse vangistuse mõju inimese psüühikale. Kinnipeetavate ja ohvrite käitumise spetsiifikal vahendamisprotsessis peatutakse teise osa teises alapeatükis. Antud osa lõpetab ülevaade kurjategija ja ohvri psühholoogilisest eripärast.

Tööle annab lisaväärtuse kurjategijate ja mittekurjategijate empaatiavõime võrdlemine. Selleks on töö empiirilises osas esimese ülesandena ette võetud kvantitatiivne uuring, mille meetodiks on empaatia testide läbiviimine nii kinnipeetavate kui ka kontrollgrupi seas. Eelnevalt tutvustatakse Eesti vanglasüsteemi ja valimit ning uurimismetoodikaid. Antakse ülevaade empaatiatesti läbiviimisest ja testide tulemustest.

Empiiriline uurimine lähtub kolmest hüpoteesist, mille õigsust kontrollitakse uuringute käigus:

- 1) Kinnipeetavate empaatiavõime on madalam kui mittekurjategijatel.
- 2) Kinnipeetavate empaatia testi emotsionaalse kanali tulemused on kõrgemad kui mittekurjategijatel.
- 3) Grupitöö käigus suureneb kinnipeetavate empaatiavõime.

Kinnipeetavad on valitud juhuslikult Murru vangla eesti keelt kõnelevate meessoost kinnipeetavate (N=73) seast, kelle keskmine vanus on m=32,9. Kontrollgrupp on valitud samuti juhuslikult eesti keelt kõnelevate meessoost mittekurjategijate (N=58) seast. Testivariante on kaks: esimene test (Kastepõld 1999) mõõdab kaht kanalit (kognitiivne ja emotsionaalne empaatia), teine test (Boiko 2002) mõõdab kuut kanalit (ratsionaalne, emotsionaalne, intuiitivne, empaatiat soodustav, läbiv võime ja identifitseerimine empaatias).

Teiseks seatud ülesandeks on ohvriempaatia programmi (*Victim Empathy Program – V. O. P.*) väljatöötamine ja läbiviimine (vt Lisa 1.) ja antakse ülevaade programmi dünaamilise

uuringu tulemustest. Programmi eesmärk on kinnipeetavate empaatiavõime suurendamine läbi vahendamisprotsessi. Empaatiavõime suurendamiseks kasutatakse mitmesuguseid mooduseid, täpsemalt emotsioonide, empaatia ja väärtussüsteemi teoreetilist käsitlust ning sellest lähtuvat psühholoogilist eneseanalüüsi. Programmi töölehed on osaliselt teoreetilistest ja teaduslikest allikatest viidatud, osa aga autori enda poolt spetsiaalselt programmi jaoks välja töötatud. Programmi juurde kuulub ka video ohvrist ja tema juhtumist, mis on näitamiseks vaid vanglasiseselt. Et mitte rikkuda Autorikaitseadust, on video ja selle koopiad hoiul magistritöö autori käes.

Empaatiilisuse uuring vahendamisprotsessis on läbi viidud subjektiivse, struktureerimata vaatluse alusel. Vaatluse analüüsi järeldused on välja toodud järgmiste empaatiavõimest tulenevate kriteeriumite alusel: arusaamine teiste inimeste seisukohtadest ja emotsioonidest, käitumise kooskõlast teiste inimeste vajaduste ning soovidega, kinnipeetava oma tunnete jagamisest ja empaatia puudulikkuse käitumuslikest ning tunnetuslikest väljunditest.

KOKKUVÕTE

Töö eesmärk oli uurida kinnipeetavate empaatiilisust läbi vahendamisprotsessi. Vahendamisprotsessi eesmärk on keskenduda kõikidele kuriteos kannatada saanud osapooltele. Kuna kuriteod on enamasti varjatud ja kurja teinud isikute ohvrid näevad kurjategijaid alles kohtusaalis, jäävad nende omavahelised suhted selgitamata, seda teeb nende eest kohtusüsteem. Kohtusüsteem karistab ja mõistab vastavalt seadusele rahatrahvi, ühiskondliku töö või vanglakaristuse. Ohver ja kurjategija ei pruugi kunagi kohtuda. Mõlema osapoole tunded (hirm, pettumus, üksindus, jms) jäävadki lahenduseta. Eesti vanglassüsteemi sai antud tööga loodud juurde programm, kus kinnipeetaval on võimalik professionaalse abiga keskenduda oma kuriteo ohvri tunnetele ja vajadustele. Lisaks annab programm kinnipeetavale võimaluse täiendada teadmisi põhiemotsioonide, empaatiavõime ja väärtushinnangute teoreetilise käsitluse osas.

Kogu magistritööle annab lisaväärtust empaatia testide läbiviimine nii kinnipeetavate kui ka kontrollgrupi seas, mis saigi töö esimeseks ülesandeks. Uurimuse läbiviimiseks kasutati kahte mõõtmismeetodit. Lähtudes töö eesmärgist, tõstatati 3 hüpoteesi, millest esimesed kaks on seotud testimisega.

1. Kinnipeetavate empaatiavõime on madalam kui mittekurjategijatel.

Kahe testi tulemustest võib järeldada, et kinnipeetavate empaatiavõime on madalam, kui mittekurjategijatel. Boiko (2002) testi üldine keskmine tulemus oli kinnipeetavatel (N=60; m=16,3) madalam kui mittekurjategijatel (N=58; m=18,2). Kastepõllu (1999) testi tulemused on kinnipeetavatel (N=73; m=34,7) kognitiivsel kanalil mittekurjategijatest (N=58; m=35,8) madalamad. Kinnipeetavate sarnased tulemused mittekurjategijatega võivad tuleneda asjaolust, et Murru Vanglasse on paigutatud viimase aasta jooksul kergemaid kuritegusid sooritanud kurjategijad. Nendeks on varavastaseid kuritegusid sooritanud mehed (vanuseliselt vanemad kinnipeetavad) ja joobes juhid. Raskemaid kuritegusid sooritanud kinnipeetavaid antud uuringusse ei kaasatud. Tulemuste põhjal võib antud hüpoteesi lugeda siiski kinnitatuks. Kuna antud töö eesmärk ei olnud maksimaalset valimit kasutades empaatiavõimet uurida, tulid erinevused valimite väiksuse tõttu statistiliselt ebaolulised. Massuuringutes, kus võetakse arvesse ka muid tegureid, võivad niisugused erinevused osutada juba oluliseks.

2. Kinnipeetavate empaatia testi emotsionaalse kanali tulemused on kõrgemad kui mittekurjategijatel.

Kastepõllu (1999) testi emotsionaalse kanali tulemused on kinnipeetavatel (N=73) kõrgemad (m=32,33) kui mittekurjategijatel (N=58; m=31,35). Antud hüpoteesi võib lugeda kinnitatuks. Kinnipeetavatele on iseloomulik käituda ettearvamatumalt ja ka emotsionaalsemalt. Käesoleva töö autor, kes teeb igapäevatööd riskide hindajana, on kinnipeetavate puhul täheldanud varasema impulsiivse käitumise esinemist. Impulsiivse isiku käitumise eripäraks on läbimõtlemtu ja hetkeemotsioonide ajendil tegutsemine. Emotsionaalse reageerivuse kõrgema taseme võib põhjustada ka sisemine pingestatus, mis tuleneb vanglasüsteemiga kohanemisest ja kohandumisest. Emotsioonidega toimetulek on kinnipeetavatel puudulik. Esineb palju afekte ja emotsionaalset labiilsust. Raskematel juhtudel päädib niisugune käitumine enesehävitusliku väljundiga (näiteks enesevigastamised).

3. Grupitöö käigus suureneb kinnipeetavate empaatiavõime.

Ohvriempaatia programmi esmase grupi töö kestis 2 kuud. Antud grupitöö andis kinnipeetavatele võimaluse rahulikus õhkkonnas rääkida teemadel, millest nad ei olnud varem rääkinud. Neil oli võimalik ilma negatiivseid hinnanguid saamata ja vahelesegamisteta oma arvamus välja öelda. Grupitöö tulemuslikkuse hindamisest võib järeldada, et kolmas hüpotees leidis kinnitust. Kinnipeetavate empaatiavõimet on võimalik arendada ja suurendada.

Grupitöö jooksul oli märgatav, et kinnipeetavad said eneste kui inimeste respektierimise kogemuse. Vanglakaristuse määramine võtab kinnipeetavalt selle vähesegi eneseväärikuse ja austuse, mis tal enese vastu on. Selle taastamise protsess on vaevaline ja pikk, tihti tundub see isegi võimatu. Vahendamine andis selleks aga hea võimaluse. Läbi põhjaliku eneseanalüüsi (mida neist keegi polnud varem teinud) said kinnipeetavad aimu enda tunnetest, vajadustest ja väärtustest. Empaatiavõime suurenes teadmiste täiendamise läbi ja ohvrile keskendumise kaudu.

Oluline on ka hinnangulehtedele märgitu, kinnipeetavad annavad seal hinnangu kogu tööle.

1. Võib järeldada, et kinnipeetavad andsid kogu tööle positiivse hinnangu. Kinnipeetavad avaldasid grupitöö lõppedes arvamust, et kogu programm võiks olla pikem ja mahukam.
2. Nende hinnangul on antud programm vajalik. Grupi üldine õhkkond oli nende arvates hea. Konflikte ega arusaamatusi ei esinenud.
3. Grupis meeldis neile kõige enam see, et sai rahulikus õhkkonnas ja vabas vormis arutada mitmesuguseid teemasid.
4. Kinnipeetavate arvates olid grupitöös käsitletud teemad vajalikud.

Kinnipeetavate teadlikkust programmis käsitlevate teemade suhtes hinnatakse enne ja pärast grupitööd. Teadmiste hindamine enne ja pärast grupitööd osutus oluliseks indikaatoriks. Selleks jagas grupijuht kinnipeetavatele grupitöö alguses ja lõpus vastavad omandatud pädevuse hindamise lehed.

1. Selgus, et kinnipeetavad olid grupitöö lõpuks oma teadmisi täiendanud. Hindamisest võib järeldada, et teadmine teoreetilise osa kohta enne grupitöö algust oli kinnipeetavatel puudulikum kui grupitöö lõpus. Teoreetiline osa käsitles ülevaadet põhiemotsioonidest, empaatia olemusest ja väärtushinnangutest.
2. Selgus, et viiest kinnipeetavast neli ei olnud varem tuttavad selliste teemadega nagu põhiemotsioonid ja empaatia teoreetiline käsitlus.
3. Peamine tähelepanek on, et kolmel juhul ei olnud kinnipeetavad varem niisugusel viisil ohvrile keskendunud ja ühel juhul oli kinnipeetav varem veidi selle teema peale mõelnud.
4. Nende eneseanalüüsivõime oli enne grupitöö algust puudulik. Grupitöö käigus oli neil võimalus iseenda tunnetes ja vajadustes selgusele jõuda.

Antud töö tulemused lubavad järeldada järgmist:

1. Vahendamisprotsess on vajalik kõikidele kuriteos kannatada saanud osapooltele. Seeläbi paranevad suhted ja kurjategijal on võimalik oma halb tegu heastada. Ühelt poolt hakatakse seda programmi läbi viima vanglasiseselt, ilma ohvriga otsese kohtumiseta. Teiselt poolt võiks ohvriga otsese kontakti loomine olla sarnaste järgnevate programmide eesmärk. Seda programmi võiks läbi viia kriminaalhooldusalustele, kellel on vabaduses rohkem võimalusi. Vanglast kriminaalhoolduse järelvalvele vabanedes on karistuse mõistmisest möödunud teatud aeg, mis on vähendanud esmaseid kuriteoga kaasnevaid emotsioone. Mõlemad osapooled on saanud juhtunu üle järele mõelda.

2. Hoolivas ja üksteist arvestavas ühiskonnas on võimalik ühistegevuses leida kompromisse ning kooskõla. Kord vanglasse sattunud isikusse suhtutakse pärast tema vabastamist negatiivselt. Tal on raske tööd leida, perekond on temasse usu kaotanud. Kui antud tööst ei selgunud olulist statistilist erinevust kinnipeetavate ja tavakodanike empaatiavõimes, kas siis ei oleks mõistlikum uute kuritegude ärahoidmiseks mõlemalt poolt ja mõlemale poole seda võimet rohkem üles näidata, arendada?

Kokkuvõtteks võib öelda, et antud magistr töö täitis oma eesmärgi. Eesti Vabariigi justiitsüsteemi on loodud juurde üks lihtsasti õpitav ja läbiviidav programm, kus kinnipeetavat suunatakse professionaalse abiga toime tulema oma tunnete ja vajadustega ning seejärel suudab ta mõelda ka oma ohvrile.

RESUME

Empathy Research of Inmates in the Process of Mediation

Summary of the Master's Thesis

Author: Keili Kollamaa (Psychologist of the Murru Prison)

Language of the thesis: Estonian

Key terms: empathy, Restorative Justice, offender, inmate, victim, reconciliation, process of mediation.

The aim of this Master's Thesis was to research empathy in the process of mediation. The first segment of the theoretical part of the thesis gives an overview about the essence of empathy and also the offenders' ability to empathize. The second segment of the theoretical part focuses on the Basic Principles of the mediation process i.e. Restorative Justice. An overview is also given about the influence of incarceration on the psychology of human beings.

In the second chapter of the second part an overview is given about specific behavior of the victims in the process of mediation. This part ends dealing with the specifics of psychology of both – offender and victims.

There are three hypotheses raised up in this thesis:

1. The ability for empathy of offenders is lower as compared to non-offenders.
2. Offenders' empathy according to the results of the emotional channel of the empathy test is higher compared to non-offenders.
3. During the group work the empathy level of offenders is growing.

In order to confirm the hypotheses the author has posted two tasks. The first one is to research and compare empathy levels of offenders and non-offenders. The research was conducted using two tests in order to measure empathy. The target group consisted of 72 Estonian speaking inmates and of 58 non-offender volunteers. As a result of those tests it could be concluded that there are no major differences between respective target groups in terms of the level of empathy.

The first test (Kastepõld 1999) allowed to conclude that the offenders (N=73) emotional empathy channel results (m=32,33) were a bit higher compared to the respective target group of non-offenders (m=31,35).

This difference may result from the fact that inmates have a small living space and they live in very restrictive circumstances. Their daily routine of communication is characterized by suspicion and apprehension. At the same time this difference confirms the second hypothesis according to which the emotional channel result of offenders was somewhat higher compared to non-offending volunteers.

The second, No 6 empathy measuring test (Boiko 2002) results allow us to conclude that the accumulative result of non-offenders (m=16, 35) is higher compared to the respective group

of offenders (m=16,35). The results of the given test can be interpreted as hinting to the fact that non-offenders have more trust towards fellow people.

It can be concluded that the effectiveness of empathy level of offenders is growing lower in the situation where they are trying to avoid personal contacts. Offenders often fully accept the existing criminal sub-culture and they either identify with it or try to stay on their own. As a result of this test it is possible to conclude that the first hypothesis according to which the empathy level of offenders is lower as compared to the group of non-offenders was confirmed.

The second task raised by this thesis was working out and implementing the Victim Empathy Program (Victim Empathy Program – V. O. P.) The aim of this particular V.O.P. program is to increase ability for empathy among inmates through the process of mediation. There are different options available for achieving this particular goal, like handling emotions, empathy and value systems and the psychological self-analysis resulting out of such handling. Issuing from the goal of the program the main purpose of the thesis – research of empathy of offenders in the process of mediation- was fulfilled. There were eight Estonian speaking inmates who took part in the first group. Six out of them also finished the program. Reasons for quitting before the end did not depend on the personal wish but on one occasion the inmate was released and on the other the inmate was transferred into another Prison block. The group work was in general carried out without specific problems. According to the evaluation sheets and short reviews about meetings we can conclude that inmates were able to converse in a friendly and informal atmosphere and concentrate on issues which they had never thought about before.

With help from professionals, inmates were able to concentrate first of all on themselves and then on the crimes they had committed. Doing that they were also able to concentrate on the feelings and needs of victims of their crimes. The inmates were given an opportunity to analyze the committed crimes and circumstances which led them to commit those crimes in a peaceful atmosphere. As a result of the created circumstances, inmates tried to find inner reconciliation with their feelings and thoughts and find peace with the victims of their crimes. It may be said that during the group work their self-consciousness and ability for empathy grew. Growth of empathy in return reduces the risk of committing new crimes. It also reduces

seeing the world only in terms of black and white, blaming others and justifying themselves and it excludes the attitude of being in opposition with the rest of the world.

Evaluation of the group-work results allows to concluding that the third hypothesis of this thesis was also confirmed. Yes, it is possible to develop and increase the capability for empathy of inmates.